

Проф. др ЖИВКО БУРКОВИЋ

АУТОБИОГРАФСКО У МИЛОВИЋЕВИМ РАЗГОВОРИМА СА УМЈЕТНИЦИМА

У структури Миловићевог обимног и разнородног истраживачког дјела, специфично мјесто и особит значај и улогу имају књиге разговора са умјетницима.¹ Први текстови објављени из ове области, послје великог броја радова аналитичке суптилности и истраживачке акрибичности из германистике и славистике, могли су да изазову одређене недоумице о својој сврсисходности. Међутим, обједињавањем тих радова у књиге, показује се да ти разговори органски кореспондирају са Миловићевим цјелокупним истраживачким опусом и да представљају незаобилазан показатељ ширине интересовања и духовног богатства његове стваралачке личности.

Пажљивом читаоцу не може промаћи чињеница да је примордијална сврха тим разговорима - да се изворно, а на основу свједочења истакнутих стваралаца, допре, поред интересантних интерпретација и одређења тих стваралаца према сопственом стваралаштву, до извјеснијих сазнања и открића о вјечито атрактивној теми - процесу умјетничког стварања. А у темељу ове тежње у тим књигама, као и у другим Миловићевим радовима, садржан је аксиом: доћи до непознатог и траженог методама и средствима који су провјерени и добро осмишљени. Наиме, Миловић се за те разговоре истрајно и систематски припремао и то у дужем временском интервалу, и, полазећи од сличних искустава других, изградио је сигуран и уоквирен систем њиховог вођења. Њима је обухватио релативно велик број стваралаца. Иако је од умјетника до умјетника поновио низ питања, избјегао је укалупљеност и шематизам самим тим што се обраћао разнородним ум-

¹ Јевто М. Миловић: *Разговори са умјетницима*, прва књига, Београд, 1983; Јевто Миловић: *Умјетничка радионица*, разговори са умјетницима, Медитеран, Будва, 1990.

јетницима - прозаистима, пјесницима, сликарима, вајарима, музичарима, филмским ствараоцима, али и посредницима (као, на примјер, када је била ријеч о вајару Мештровићу), као и тиме што је сваки од тих разговора попримао ознаке исповиједног, које је Миловић осебујношћу своје сабјесједничке пријемчивости умио да покрене.

Заиста импонује Миловићева смјелост и самопоуздање да о суптилним питањима тако разнородних умјетности и са ствараоцима врло удаљених и самосвојних стваралачких темперамената поведе дијалог са подједнаком досљедношћу и компетентношћу. Међутим, у позадини свега тога стоје неколике незаобилазне компоненте Миловићевог духовног склопа, које су колико утемељене наслеђем, толико ако не и више стицане и развијане мукотрпним прегнућима и напорима.

Ту је прије свега његова способност за стварање разговорног штимунга на планирану тему, коју дугује свом патријархалном поријеклу и науку понесеном из родне куће и завичајног поднебља, а коју је касније култивисао и оплеменио. Ријеч је, наиме, о специфичним особинама одобривољности и ведрине, које се инфицирано преносе на сабесједникову душу и омогућују успостављање интимне фамилијарне атмосфере, из којих разговор потекне спонтано, неометано и у којима сабесједник водитељ може до краја да оствари своје замишљаје и циљеве. Истина, његова водитељска искреност не смије ни у једном моменту да попусти у смислу нарушавања успостављеног штимунга повјерења и присности.

Ове Миловићеве особине дошле су до најпотпунијег изражаја у уводним сторијама разговора. Прва питања сабесједнику најчешће су се односила на стварачеву породицу, прије свега на оца и мајку и на њихов утицај у преношењу и развијању особина и способности у раној фази развоја. У случају да је сабесједник по поријеклу и познанству био нешто удаљенији од Миловића (Десница, Кршинић, Готовац), Миловић би разговор започињао или о умјетниковом родном мјесту или о конкретном дјелу на коме се усредсређује пажња. Али и ти заобилазни путеви, опет су водили на стазу умјетниковог поријекла и првих утисака и сазнања која је добио од најближих у породици. Стиче се утисак да је Миловић полазио од увјерења - а за које је нашао потврду у биографијама великих свјетских стваралаца - да су одређени чланови породице, у првом реду мајка или отац, имали каткад пресудан утицај на рано буђење и развијање умјетничких предиспозиција датог умјетника. Могуће је да је Миловићево упорно инсистирање на улогу и значај овог феномена потицало од сопственог порива и испољавало се као тежња за компензацијом неоствареног из личне биографије. Истина, Миловић је на Факултету у Београду прошао кроз скерлићевску школу биографско-социолошког тумачења књижевности и умјетности, као што је такође добро упознао формални метод Богдана Поповића,

односно теорију ред по ред. Но, у примјени ових метода, посебно биографског, код Миловића је долазило у тим разговорима до инфилтрације одређених доживљаја и искустава кроз која је сам у свом духовном стасавању прошао.

Питања, која је својим саговорницима мање-више понављао могла су се са пуно оправдања узвратити и самом Миловићу, ако би се тежило сазнању чињеница о почетним подстицајима и импулсима који су примордијално утицали на формирање његовог лика као ствараоца истраживача. Издвајамо, из мноштва, један број тих питања која упечатљиво илуструју ову тврдњу: јесте ли вољели нашу народну поезију и народне приповијетке; чиме сте се занимали на путу од куће до школе; јесте ли радо ишли на игранке и да ли сте плесали; како је на вас утицала наша народна музика и народни плесови; да ли сте на сеоским сијелима слушали уз гусле наше народне пјесме и да ли сте их записивали; волите ли ватру на огњишту и пламенове; плашите ли се мрака и празног простора; уживате ли кад чујете гусле, диплање, свирање на фрули; да ли волите цвијеће; идете ли у природу; ваш однос према шуми, мору, снијегу, киши; да ли знате и волите пливати; идете ли у лов и убијате ли радо дивљач; које птичице волите; које сте доживљаје из основне школе и гимназије описали у своме дјелу; колико је утицала биједи живота на ваше стваралаштво. Итд., итд.

Породични амбијент и рурална средина о којима је сваки пут почињао изнова разговор, добијали су на аутентичности и постајали разговорно комплементарни због чињенице да га је почетна амбијентална фаза у развоју већине интервјуисаних, у много чему подсећала на услове и поднебља којима се и сам током школовања кретао од Бањана, преко Никшића и Котора до Београда. Опојна снага личних младалачких доживљаја помогла му је да савлада силне препреке и успоне до коначног духовног сазријевања и афирмације. Због тога је разговор са умјетницима о тој младалачкој фази њиховог развоја вођен са наглашеном љубављу и представљао је импулсиван увод у детаљна разматрања настанка умјетничких дјела и процеса умјетничког обликовања.

Као подстицај и начин да се дође до одређених сазнања, Миловић се у разговорима често служио компарацијама, цитирајући или парафразирајући мисли и изјаве великог броја умјетника. Тај поступак је познат и од раније и он се показао ефикасним у смислу изношења умјетничког става према изнесеној мисли; а од тог става, као по правилу, слиједило је образложење сопствене стваралачке праксе. У сваком случају, Миловићев избор максима и изјава из разнородних духовних сфера, индикативан је и по томе што указује на ширину и карактер Миловићевих кретања на неограниченим просторима људског духа.

По природи свога позива и својих интересовања разумљиво је што је Миловић најчешће и најрадије цитирао књижевне ствараоце, под-

једнако стране колико и наше. Као германист највише је користио Гетеове максиме, потом Шилерове и Хајнеове, те Кафкине и Цвајгове, али ништа мање и руских писаца: романтичара Пушкина, реалиста-Гогоља и Толстоја, али зачудо не и Достојевског. Исто тако, он је добро познавао француску и енглеску књижевност, колико класично-реалистичку, толико и модерну, рецимо, Пруста, Рембоа и др. Позивао се и на руске писце совјетске епохе: Горког, Мајаковског, Јесењина. Но, он се није ограничавао само на књижевност и књижевнике у ужем смислу, већ је користио и писце из других сфера духа, из далеке и даље прошлости као и из савремености а међу њима: Херодота, Цицерона, Шопенхауера, Фројда, Нотропа, Фраја и др.

Од књижевних дјела на која се највише позивао, поред Његошевих и народних пјесама, могу се издвојити три најпознатија дјела свјетске књижевности: "Хиљаду и једна ноћ", "Куран" и свакако понајвише "Библија".

По свој прилици, од наших писаца најбоље је познавао српске и хрватске романтичаре и реалисте, а особито је цијенио и знао доста података из живота и дјела српских модерних писаца са почетка овога вијека: Дучића, Ракића, Шантића, Станковића, Кочића, Скерлића, и, неспорно понајближе свога професора Богдана Поповића и као критичара и као теоретичара књижевности и умјетности. Од савремених српских писаца изузетну пажњу је поклатио Десанки Максимовић и Мешу Селимовићу. Разговором са Блажом Конеским зашао је и у македонску књижевност.

Тражио је да до танчина упозна писце и друге ствараоце са црногорског тла. Његош је био његова највећа и трајна опсесија, а око Његоша и низ других писаца - Вук, Сарајлија, Петар I, краљ Никола и др. Међутим, он се истрајно залагао за пуну афирмацију и што боље упознавање живота и дјела савремених црногорских писаца - Лалића, Зоговића, Ђоновића, Костића. Ипак, највише је простора у овим разговорима дао Чеду Вуковићу и његовом књижевном дјелу. На то га је вјероватно обавезивало њихово дугогодишње лично познанство и сарадња, али и духовна и тематска сродност, у оквирима којих су оба ствараоца, сваки у својој сфери дуго радили, а познато је да су везано за црногорску прошлост дали нека од својих најтрајнијих остварења. Интересантно је напоменути да му је од пјесника највише годии префињени хрватски лиричар Добриша Цесарић, а од хрватских прозаиста Владан Десница и на њих се често позивао.

Евидентна је чињеница да су Миловићева интересовања била увијек окренута оним умјетничким дјелима и умјетницима са којима је његово духовно биће најлакше и најбрже успостављало контакт и због тога их је са лакоћом прихватио и радо о њима говорио. Такав однос се вео-

ма јасно испољио и у Миловићевим разговорима са умјетницима ван књижевности.

Претпоставити је да је од других умјетности највише волио и разумијевао сликарство. Уз личне афинитете, то је долазило сигурно и отуда што је његова супруга Доротеја сликарка, па је такође на извору, у својој кући, могао директно да прати цјелокупни процес стварања једног сликарског дјела од замисли до потпуне реализације. Иако је успио да интервјуише свега два црногорска сликара - Станића и Пријића - он се у разговорима често позивао на велика имена из оквира ове умјетности. Позивао се на Рафаела, Делакроа, Нодла, Рубенса, Пикаса, Кирхнера и др, и, незаобилазно на два великана југословенског сликарства - Лубарду и Милуновића.

Није Миловић само познавао конкретна дјела тих умјетника и њихове биографије и изјаве о стваралаштву, већ када је ријеч о сликарству, затим о вајарству, музици, филму, он је до детаља упознао основне морфолошке, семантичке и лексичке особености и својства сваке од ових умјетности понаособ. Уосталом, без солидне обавијештености о тим умјетностима, он не би ни започињао и реализовао низ разговора, које је, поред поменутог разговора о Мештровићу, водио са Кршинићем, Стијовићем, Томановићем и Лукетићем од вајара, са Готовцем из области музике и Вукотићем из области филмске умјетности. Једино је изостао разговор са неким од глумаца или позоришних редитеља, што је знак извјесне непријемчивости за ову врсту умјетности или су били по сриједи други нама непознати разлози.

Чињеница је, међутим, да се према броју обављених и презентованих разговора не може да закључи коју је од тих умјетности више или мање волио и разумијевао. Оно што је евидентно и што смо раније истакли, то је да су сви ти разговори методолошки утемељени и у свима њима се осјећа Миловићева сабесједничка сигурност и знање, иза којих стоје године напорног рада, учење и одрицања.

Заиста фасцинира Миловићева досљедност и упорност, чак и онда када су му саговорници упућивали врсту опомене да су нека од постављених питања већ апсолвирали или када је добијао сасвим негативне одговоре о потреби таквих разговора. Примјера ради, филмски стваралац Душан Вукотић је сматрао да та врста комуникације са умјетницима није сврховита. Казао је: "Па све је речено дјелом. Описно објашњење умјетничког дјела на рубу је банализирања. Када је умјетничко дјело готово, онда почиње његов самостални живот.

Слике, књиге, музика, филмови долазе ка читаоцима, ка публици и стваралац је ту сувишан. Не може се увијек појављивати и објашњавати шта је хтио и како је до тога дошло. За умјетничко дјело то је ирелевантно."²

² Јевто Миловић, *Умјетничка радионица*, стр. 56.

Овакво мишљење није пореметило разговорни ток нити је Миловића ма у чем поколебало у својој намјери. Он је лежерно и неусиљено наставио са питањима о другој теми, а опонент са одговорима. Присност и спонтаност су до краја очувани.

И овом приликом и у току свих презентованих разговора испољила се његова неоодољива упорност и досљедност у остваривњу замишљеног и пројективног и префињена обазривост да се комуникацијски суоднос сачува од изненађења и неугодности. Дакако, поменуте особине нијесу само карактеристичне за ове разговоре, већ је на њима заснован цјелокупни Миловићев истраживачки рад. Зар би, без ових особина, било могућно вишегодишње и вишедеценијско истражавање по многим нашим и страним архивима и библиотекама и претраживања и удубљивања у изанђала документа и разнолике рукописе? Свакако да не би. Миловић је по својој научничкој упорности и досљедности неспорно ријетка појава и један од најистакнутијих посленика те врсте потеклих са црногорских простора па и шире.

Најизразитија Миловићева особина као истраживача је аналитичност. Та особина је дошла више од изражаја у другим списима и дјелима али је и у овим разговорима евидентна. Сами разговори су по својој суштини специфичан аналитички поступак - питања су иницијатори, а одговори су инициране анализе. У овом случају, као и другдје, Миловић је досезао одређену раван аналитичке продубљености и уопштавања, али се није упуштао у крупније синтезе и суптилнија сажимања. Њега је аналитичка страст усредсређивала и ограничавала на детаље и појединости, било из умјетничког породичног живота, ритма радног времена, било на поједине аспекте умјетничког дјела. Чак и онда када су умјетници у својим одговорима давали повода да се пође у синтетичке обухвате, Миловић је избјегавао усмјеравање разговора ка замашнијим генерализацијама и уопштавањима. Као да је остављао неиспуњен простор за истраживаче синтетичаре и интегрите. Има, међутим, синтетичких питања, која најчешће излазе из контекста разговора о стваралачком процесу, попут оних о смијеху, болу, смрти, старости, судбини и сличних.

Миловић је, ако се тако може рећи, постулативни синтетичар. У истраживачку авантуру тек је онда полазио када је утврдио сигурне постулативе. Истраживање је требало да донесе увјерљиву потврду тих постулатива. Зато је задржавање на детаљима и појединостима за њега као истраживача било од прворазредног значаја. Убијеђен да ће разговори са умјетницима донијети низ неопходних сазнања о умјетничком процесу и попунити празнине у духовним биографијама умјетника, он је разговорни ток парцелисао на мозаичке секвенце, али није склапао мозаик. Није ни од умјетника тражио да тако нешто учине. И то је био његов истраживачки манир од кога није одступао. У том маниру он је

индиректно или директно откривао себе колико и своје сабесједнике, у оном смислу како је то Иво Андрић казао у једном свом есеју: "Дајући друге, ми се одајемо".³

Природа самих разговора увијек је погодовала да се без већих отпора уче и прате не само примарне особине водитеља разговора, већ се у њима читавао, у процесу и до у детаље, његов људски, стваралачки и интелектуални профил. И та димензија ових разговора и ових књига мора неизоставно бити присутна код оних који се буду бавили личношћу и дјелом академика Јевта М. Миловића.

Prof. dr Živko Đurković

AUTOBIOGRAPHICAL ELEMENTS IN MILOVIĆ'S DISCUSSIONS WITH ARTISTS

Summary

The two books on discussions with the artist have supplemented and deepened the spiritual biography of Jevto Milović. In these books he expressed a subtle sense and understanding for numerous branches of arts. By taking direct and unintrusive insight into the spiritual workshops of different profiles of artists, he has once again successfully demonstrated his scientific-analytical method. As these books will become indispensable in understanding specific features of the interviewed artists and their works, they will also serve as a reliable source for fuller analysis of this renown researcher of our both artistic and literary heritage.

³ Иво Андрић: *Есеји*, II, Београд, 1976., стр. 42.

